

ЧОРНОМОРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Кафедра публічного управління та адміністрування

РЯБЧИНСЬКА ВАЛЕНТИНА СЕРГІЇВНА

**ДЕРЖАВНА ПЕНСІЙНА ПОЛІТИКА:
ДОСВІД В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ**

Спеціальність: 281 Публічне управління та адміністрування

АВТОРЕФЕРАТ

магістерської роботи на здобуття наукового ступеня

магістра публічного управління

м. Миколаїв – 2020 рік

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Серед життєво важливих соціально-економічних та політичних проблем, що домінують у вітчизняному інформаційному просторі, особливе місце відводиться пенсійному забезпеченню.

У кожній країні пенсійне забезпечення – це невід’ємна складова державної соціальної політики, що значною мірою характеризує виконання державою свого соціального призначення та в значній мірі обумовлює рівень стабільності в суспільстві. Пенсійні системи усіх країн світу перебувають у стані постійного реформування, що зумовлено необхідністю вирішення проблем, які виникають внаслідок існування низки протиріч у теорії та практиці соціального захисту населення, незбалансованістю розвитку головних інститутів та ресурсних сфер суспільства, змінами соціально-демографічної структури населення.

У сучасних умовах соціально-економічного розвитку система пенсійного забезпечення призначена для запобігання бідності серед пенсіонерів, задоволення їх основних потреб, заміщення втрачених доходів і підтримки звичного рівня життя людини після втрати працездатності. Разом із цим, огляд стану пенсійних систем країн світу дозволяє стверджувати, що теоретичні та практичні аспекти пенсійного забезпечення не є досконалими і потребують подальшого дослідження.

Особливо актуальним це питання є для України, сучасний стан пенсійного забезпечення якої характеризується глибокою кризою. Україна є найбільш швидко старіючою країною світу, і, як наслідок, частка пенсіонерів стрімко зростає; пенсійний внесок є одним із найбільших у світі, а пенсійні виплати одними із найнижчих в Європі.

В Україні проблема побудови ефективної системи соціального захисту населення, що спроможна оперативно реагувати на сучасні економічні

процеси, забезпечити громадянам гідне життя, гарантувати розмір пенсій та інших соціальних виплат на рівні ринкових реалій і державних соціальних стандартів, залишається однією з важливих складових цілей державної політики.

На теперішній момент склалася унікальна ситуація, коли необхідність змін у пенсійній системі чітко усвідомлюється як державою, яка стає заручником соціально-демографічної та економічної ситуації, так і населенням України, самими пенсіонерами, яких не може влаштувати нинішній рівень пенсійного забезпечення.

Надзвичайно важливим та актуальним питанням є недосконалість пенсійної системи України, адже так і не відбулося створення належної трирівневої системи пенсійного забезпечення. Продовжують залишатися невтішними демографічні прогнози: кількість пенсіонерів щорічно продовжує збільшуватись, а кількість працюючих – скорочуватись.

Радикальне реформування пенсійної системи є актуальним завданням сьогоденного етапу соціально-економічних перетворень у нашій державі та має вагомим значення для соціального забезпечення пенсіонерів і сталого розвитку України. Незважаючи на те, що до сьогоденного дня було проведено для подальшого розвитку пенсійної системи низку важливих перетворень, розпочата пенсійна реформа ще не завершена, адже досі Пенсійний фонд України не може обійтись без дотацій із бюджету, пенсія не захищає від бідності, не відбулося детінізації заробітків і доходів загалом, система залишається соціально несправедливою тощо.

Дослідженню пенсійного забезпечення присвятили свої праці низка вітчизняних та зарубіжних вчених. Зокрема, державне пенсійне забезпечення досліджували А. Скрипник, Т. Кравчук, Т. Дідковська, В. Толуб'як, В. Олексійко, Т. Бондалетова, О. Долгова, В. Візницька, Є. Заєць,

Н. Нарожна, Ю. Привалов, Б. Умурзаєв, Н. Внукова, І. Беринцева, Дж. Стігліц, М. Боскін, Г. Конрад, Б. Фрідман, Д. Ліндеман, І. Девіс та ін.

Теоретичні розробки з питань соціального забезпечення спираються на праці А. Беверіджа, В. Демченко, В. Ройка, А. Соловйова, Т. Федорової. Над проблемою раціональної інвестиційної політики і формування оптимального інвестиційного портфеля пенсійних фондів працювали такі зарубіжні вчені: Г. Александер, Р. Антоні, Дж. Бейлі, В. Беренс, С. Бухонова, П. Віленський, Н. Русаков, Г. Марковіц, Р. Пайк, П. Ревент, Н. Сейтц, С. Сігел, Г. Смоляк, Г. Фатхутдінов, Р. Холт, Є. Шабалін, У. Шарп та ін. Цю сферу постійно аналізують державні органи, такі як Пенсійний фонд України, Міністерство фінансів України, Державна казначейська служба України та ін.

Різні аспекти пенсійного забезпечення були розглянуті у працях зарубіжних і вітчизняних економістів. Значний внесок у формування національної концепції пенсійного забезпечення зробили В. Базилевич, Ю. Вітка, Б. Зайчук, Е. Лібанова, Б. Надточій, С. Сивак.

Наявність актуальних теоретичних і практичних проблем у сфері пенсійного забезпечення зумовили вибір теми дипломного дослідження, визначення її мети, основних завдань, об'єкту, предмету і методів дослідження.

Мета і завдання дослідження. Метою магістерської дипломної роботи є поглиблення теоретичних засад системи пенсійного забезпечення, визначення шляхів її удосконалення, проведення аналізу державного пенсійного забезпечення в Україні та досвід зарубіжних країн.

Поставлена мета зумовила вирішення наступних **завдань**:

- розкрити засади державного пенсійного забезпечення;
- охарактеризувати стан пенсійної системи України та її особливості;
- дослідити зарубіжний досвід організації пенсійного забезпечення;

– охарактеризувати перспективи розвитку державної пенсійної політики в Україні.

Об’єктом дослідження є пенсійні системи та пенсійне забезпечення України та закордонних країн.

Предметом дослідження є реформування пенсійної системи в умовах демографічної та економічної кризи.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано діалектичний метод наукового пізнання, а також загальнонаукові методи пізнання: методи теоретичного узагальнення, комплексного аналізу (для дослідження теоретичних засад системи пенсійного забезпечення), порівняння та системного підходу (для аналізу проблематики та практики функціонування системи пенсійного забезпечення в Україні), метод синтезу (при аналізі вітчизняного і зарубіжного досвіду реформування системи пенсійного забезпечення), методи узагальнення та деталізації (для розробки пропозицій щодо вдосконалення системи пенсійного забезпечення).

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена тим, що дослідження є спробою комплексного аналізу особливостей, недоліків і шляхів покращення пенсійної системи України з урахуванням зарубіжного досвіду реформування та функціонування пенсійного забезпечення. У межах вирішення означеної проблеми запропоновано:

– *вдосконалено*: основні напрями державного регулювання пенсійного забезпечення в Україні; систематизовано та уточнено нормативно-правову базу досліджуваної пенсійної політики;

– *уточнено*: систематизацію періодів реформування пенсійної системи, що дозволило аналізувати реформи за окремими періодами розвитку країн;

– *набуло подальшого розвитку*: дослідження зарубіжного досвіду державного регулювання пенсійної системи в країнах ЄС, Канаді та Сполучених Штатах Америки; понятійно-категоріальний апарат дослідження

пенсійної системи, зокрема визначення понять «пенсійна система», «пенсійне забезпечення», «пенсійне страхування»; теоретико-методичні підходи щодо оцінювання ефективності пенсійної системи шляхом розробки індикаторів якості життя населення, зокрема економічних, соціальних, демографічних.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висновки та пропозиції, викладені у дослідженні можуть бути застосовані під час проведення громадських слухань по обговоренню пенсійної реформи в Україні, під час підготовки лекційного матеріалу, призначеного для студентів вищих навчальних закладів для ознайомлення молоді з перспективами та викликами пенсійної реформи тощо.

Особистий внесок здобувача. Усі теоретичні та практичні результати, що виносяться на захист, отримані автором самостійно. Пошук та аналіз літературних джерел за тематикою магістерського дослідження виконано автором особисто.

Інформаційна база дослідження. У ході дослідження використано Закони України, Постанови Кабінету Міністрів України, дані Пенсійного фонду України, Державної служби статистики України, наукові доробки та монографічні видання вітчизняних та зарубіжних учених, а також дані, опубліковані в періодичних, спеціалізованих виданнях, інтернет-джерелах.

Структура магістерської роботи обумовлена метою та логікою дослідження і складається зі вступу, трьох розділів (дев'яти підрозділів) основної частини, висновків та списку використаних джерел (107 найменувань). Загальний обсяг роботи становить 101 сторінку, з них основного тексту – 89 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету та основні завдання, об'єкт і предмет, методи дослідження, висвітлено наукову новизну і практичне значення виконаної роботи.

У першому розділі «Теоретичні засади дослідження пенсійної політики» охарактеризовано стан наукової розробки проблеми та джерельну базу дослідження щодо державного регулювання пенсійної політики, зокрема увагу зосереджено на: дослідженнях в цій сфері у вітчизняних та зарубіжних працях, систематизації законодавчої нормативно-правової бази, а також визначенні основних понять і термінів, їх тлумаченнях та дискусійних положеннях.

Підрозділ 1.1 «Стан наукової розробки проблеми» присвячено вивченню державного пенсійного страхування як складової державного пенсійного забезпечення; розглянуто різні точки зору науковців щодо питання пенсійного страхування; проведено критичний огляд наукових публікацій з питань щодо пенсійного забезпечення, розглянуті різні точки зору авторів.

У підрозділі 1.2 «Законодавча та нормативно-правова база дослідження» узагальнено чинні нормативно-правові акти, що регулюють суспільні відносини у сфері пенсійного забезпечення; систематизовано нормативно-правові акти за відповідними класифікаційними ознаками.

Підрозділ 1.3 «Основні поняття та категорії дослідження» розкриває основні поняття державної пенсійної політики. У підрозділі відображено історію розвитку та тлумачення різними науковцями понять «пенсійна система», «пенсійне забезпечення» та «пенсія». Особливу увагу приділено законодавчому визначенню форм пенсійного страхування – обов'язкову, яка відіграє головну роль, і добровільну та рівням пенсійного страхування.

У другому розділі «**Реалізація пенсійної політики: Україна та світовий досвід**» проведено детальний аналіз позитивного досвіду провідних країн світу у побудові дієвої пенсійної системи; зображено особливості проведення пенсійної реформи в деяких країнах Європи, Сполучених Штатах Америки, Канади та України.

Підрозділ 2.1 «Фінансові, соціальні та правові аспекти пенсійної реформи в Україні» характеризує сукупність правових, економічних та організаційних інститутів і норм, призначених забезпечувати громадян пенсіями, з урахуванням базових складових, зокрема демографічних показників, макроекономічних (зайнятість і тіньова економіка) та інституційних.

Підрозділ 2.2 «Основні тенденції державної політики реформування пенсійних систем в країнах ЄС» зображує основи пенсійної реформи в країнах-членах Євросоюзу, визначає позитивний досвід, який можливо застосувати в Україні. І хоча країни ЄС мають деякі відмінності у своїх пенсійних системах, у цілому слід зазначити, що реформування пенсійних систем не має кардинального характеру, а спрямоване на коригування існуючих негативних тенденцій.

У підрозділі 2.3 «Досвід Сполучених Штатів Америки та Канади у побудові дієвої пенсійної системи» визначено та досліджено дієві пенсійні системи США та Канади, охарактеризовано види пенсійного забезпечення осіб похилого віку.

У третьому розділі «**Проблеми та сучасний стан пенсійної політики в Україні**» проведено аналіз існуючої системи пенсійного забезпечення, визначено недоліки та перспективи пенсійної реформи в Україні.

У підрозділі 3.1 «Особливості та проблеми функціонування системи пенсійного забезпечення в Україні на сучасному етапі» визначено основні проблеми пенсійного забезпечення в Україні, що дозволило зробити висновки

про те, що фінансовий стан пенсійної системи є вкрай складним. Основними чинниками, які ще тривалий час будуть визначати державну політику в цій сфері, виявляються наступні: зростання дефіциту бюджету ПФУ, зменшення власних надходжень ПФУ, розрив пенсій та зарплат, висока залежність пенсійної системи від політичної та економічної ситуації в країні.

У підрозділі 3.2 *«Модель реформування пенсійного забезпечення в Україні»* визначено, що на сучасному етапі реформування пенсійної системи, найбільш реальним для вдосконалення цієї системи є зміна пенсійної моделі, інноваційний перехід від однорівневої солідарної системи пенсійного забезпечення до моделі пенсійного забезпечення на основі трьох рівноправних та однаково важливих рівнів, побудованих на індивідуальних пенсійних рахунках громадян.

Підрозділ 3.3 *«Перспективи розвитку державної пенсійної політики»* висвітлює практичні шляхи ефективного впровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи індивідуальних пенсійних рахунків.

Більшість нинішніх пенсіонерів отримують трудову пенсію по старості, яка виплачується з системи обов'язкового пенсійного страхування. Але необхідно зазначити, що сьогодні пенсійна система України перебуває в надзвичайно складному фінансовому становищі і не забезпечує пенсіонерів необхідним обсягом доходу (пенсії) для підтримання прийняттого рівня життєдіяльності. Вибір пенсійної системи належить до стратегічно важливих питань життєдіяльності декількох поколінь. Тому першочерговим завданням для уряду у реформуванні соціальної сфери є створення системи трирівневого пенсійного забезпечення.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження авторка прийшла до таких висновків:

- Висвітлено теоретичні засади державного регулювання пенсійного забезпечення і визначено, що термін «пенсійна система» є широковживаним, однак не визначеним на законодавчому рівні. У законодавстві України пенсійна система позначена як сукупність трьох рівнів, без наведення кваліфікаційних ознак, проте в теоретичному змісті пенсійна система визначається як сукупність правових, економічних, соціальних та організаційних норм і інститутів, дія яких спрямована на створення відповідних умов для матеріального забезпечення фізичних осіб на випадок досягнення встановленого законом віку або умовам, історично сформована комплексом демографічних, макроекономічних, політичних, соціальних, трудових, пенсійних факторів впливу, що визначають як якість пенсійної системи, так і її фінансову стійкість, і виступає провідним чинником суспільного відтворення.

- Досліджено стан пенсійної системи України та її особливості: старіюче населення та зростання числа пенсіонерів, низький рівень пенсійного забезпечення. Основними факторами, які визначають ці тенденції є: ускладнення демографічної ситуації в країні, макроекономічний стан держави, міграція молоді та працездатного населення, існуюча «тінізація» виплат працюючому населенню. Старіння населення, що супроводжується змінами його демографічного складу зростання зайнятості у неформальному секторі економіки і неповної зайнятості, відмова молодих громадян від участі у національних або професійних пенсійних системах призвели до збільшення фінансового навантаження на солідарні пенсійні системи. Обґрунтовано, що демографічна ситуація, яка склалася сьогодні у світі та в Україні, негативно впливає на економіку та соціальну сферу, спонукає до радикальних перетворень. Старіння населення зумовило погіршення співвідношення між

категоріями працездатного та непрацездатного віку. Самі по собі демографічні зміни (нижча народжуваність і довша тривалість життя), виходячи зі світових тенденцій є незворотними. Тому демографічні зміни мають бути обов'язково враховані при реформуванні пенсійної системи.

- Дослідження пенсійного забезпечення світового досвіду та України в тому числі, дозволяє зробити висновки, що пенсійні системи різних країн світу мають схожу структуру із певними відмінностями, які пояснюються особливостями соціально-економічного, політичного та демографічного, а відповідно й організаційно-правового характеру. Найбільшого поширення у світовій практиці набули програми пенсійного страхування на солідарній основі. Серед інших популярних програм пенсійного страхування виділяють добровільні накопичувальні програми.

Важливою умовою реформування системи пенсійного страхування в Україні зараз може стати зарубіжний досвід організації систем додаткового пенсійного забезпечення, коли формується декілька джерел отримання доходу після виходу на пенсію. Існування такого додаткового пенсійного доходу у різних формах, як в країнах ЄС, так і в інших країнах світу, свідчить про ефективність підходу, коли фінансовий тягар забезпечення соціального захисту в країні розподіляється між державою, працівником і роботодавцем. Додаткові системи пенсійного страхування використовують, переважно, накопичувальний принцип як основу фінансування і можуть бути реалізовані в різних видах, як у вигляді пенсійних програм державного пенсійного забезпечення, так і у вигляді професійно-галузевих схем пенсійного страхування.

- Пенсійна реформа у разі її комплексного проведення може стати одним з реальних реформаторських кроків, адже пенсійні проблеми кардинально впливають на суспільні настрої, фінанси країни та економіку в цілому. Нова пенсійна система повинна ґрунтуватися на простих і справедливих засадах призначення пенсії, в тому числі з першого рівня. Запровадження трирівневої

пенсійної системи дозволить закласти міцний фундамент достойної пенсії для нинішніх та майбутніх поколінь. Сучасна державна політика пенсійного забезпечення України та напрями її реформування не повною мірою відповідають принципам стратегічного управління та критеріям країн із розвинутою ринковою економікою.

- Проведене дослідження реформування пенсійного забезпечення дає підстави для визначення формулювання – пропозицій, упровадження яких у практику системи пенсійного забезпечення сприятиме підвищенню ефективності її функціонування:

- запроваджена система параметричних реформ пенсійного забезпечення в Україні повинна забезпечувати фінансову стійкість пенсійної системи та враховувати справедливий розподіл доходів і гарантування мінімального розміру пенсійної виплати. Реформа потребує коригування таких складових, як пенсійні відрахування, пільги в оплаті, правила індексації, оподаткування пільг, спеціальні пенсії, достроковий вихід на пенсію, умови працездатності, кваліфікаційний період, поєднання роботи й пенсії, пенсійний вік, додаткові пенсії;

- практичне впровадження структурної реформи, яка полягає в запровадженні функціонування другого рівня пенсійної системи – державного накопичувального страхування, та сприяє розвитку третього рівня пенсійної системи – недержавного пенсійного забезпечення. Формування пенсійних накопичень дозволить знижувати фінансову залежність пенсійного забезпечення від співвідношення чисельності між особами працездатного віку й пенсіонерами, тим самим підвищуючи стійкість перед несприятливими демографічними змінами;

- посилення державно-управлінського впливу на інституційну сферу: створення та розвиток відповідної нормативно-правової бази для суб'єктів пенсійної реформи, посилення їхньої відповідальності, підвищення рівня професійної підготовки працівників системи недержавного пенсійного забезпечення тощо.

АНОТАЦІЯ

Рябчинська В. С. Державна пенсійна політика: досвід в Україні та за кордоном. – На правах рукопису.

Магістерська робота на здобуття освітнього ступеню «магістр». Чорноморський національний університет імені Петра Могили. – Миколаїв, 2020.

У сучасний період болючим є питання забезпечення соціальних гарантій населенню. Сьогоднішня пенсійна система не в змозі забезпечити пенсіонерам гідне життя і тому потребує перегляду і реформування.

Магістерська робота полягає у вивченні теоретичних питань пенсійного забезпечення і виявленні наявних проблем задля знайдення шляхів удосконалення, які можна використати як для України, так і для інших держав світу. У роботі охарактеризовано систему пенсійного забезпечення в Україні, проведено порівняння цієї системи з подібними системами окремих країн світу, досліджено шляхи реформування та вдосконалення розвитку пенсійного забезпечення в Україні.

При написанні роботи були використані Закони України та інші нормативні документи, підручники, періодичні видання, аналітичні статті з питань пенсійного забезпечення населення та пенсійної реформи.

Висновки та пропозиції, викладені у дослідженні, можуть бути застосовані під час проведення громадських слухань по обговоренню пенсійної реформи в Україні, під час підготовки лекційного матеріалу, призначеного для студентів вищих навчальних закладів для ознайомлення молоді з перспективами та викликами пенсійної реформи тощо.

У результаті проведеного дослідження зроблено висновок про те, що пенсійна система України потребує термінового фундаментального реформування. Реформи повинні бути спрямовані на зменшення притоку нових

пенсіонерів і збільшення числа платників пенсійних внесків. Важливою умовою реформування системи пенсійного страхування в Україні зараз може стати зарубіжний досвід організації систем додаткового пенсійного забезпечення, коли формується декілька джерел отримання доходу після виходу на пенсію.

Ключові слова: реформа, система пенсійного забезпечення, пенсія, пенсійне страхування.

SUMMARY

Riabchynska V.S. Public pension policy: experience in Ukraine and abroad. – Manuscript.

Graduate work for obtaining an educational degree «Master». Petro Mohyla Black Sea National University. – Mykolaiv, 2020.

The issue of ensuring social guarantees for the population is very painful today. Today's pension system is not able to provide retirees with decent living and therefore needs to be reviewed and reformed.

The master's thesis consists in studying theoretical issues of retirement provision and identifying existing problems in order to find ways of improvement that can be used both for Ukraine and other countries of the world. The paper describes the system of pensions in Ukraine, compares the system of pension provision in Ukraine and individual countries of the world, examines the ways of reforming and improving the development of pensions in Ukraine.

When writing the work, the Laws of Ukraine and other normative documents, textbooks, periodicals, analytical articles on issues of pension provision of the population and pension reform were used.

The conclusions and suggestions outlined in the study can be used during public hearings on the discussion of pension reform in Ukraine during the preparation

of lecture materials intended for students of higher educational institutions to familiarize young people with the prospects and challenges of pension reform, etc.

As a result of the research, it was concluded that the Ukrainian pension system needs urgent fundamental reform. Reforms should be aimed at reducing the inflow of new pensioners and increasing the number of pensioners. An important condition for reforming the pension insurance system in Ukraine now may be the foreign experience of organizing supplementary pension systems when several sources of income are formed after retirement.

Key words: reform, pension system, pension, pension insurance.